

Pròleg	13
Introducció	17
1. Antecedents. De la resistència a la lleva al moviment antimilitarista	23
Les quintes	26
Rebuig a les quintes	28
Militarisme i antimilitarisme en el pensament obrer	31
La resistència cristiana	38
Sorgiment del moviment antimilitarista internacional: de la Primera a la Segona Guerra Mundial.	40
Els casos de França i Itàlia	49
2. El moviment antimilitarista a Catalunya i Espanya: causes del desfasament amb Europa i espais de desenvolupament	59
Una dictadura repressiva i militarista	61
L'expansió de la lluita antifranquista	67
Espais de desenvolupament: el món catòlic pro conciliar i la noviolència	70
La incomprensió de l'esquerra i la violència del tardofranquisme	75

3.	Els inicis del moviment antimilitarista a Espanya, 1968-1976	83
	De dissidència religiosa a problema polític: el franquisme davant l'objecció de consciència	84
	Noviolència, objecció i objectors. Els primers refractaris al servei militar	90
	Motivacions religioses i motivacions polítiques	94
	La xarxa de suports dels objectors	97
	L'objecció col·lectiva i la vertebració del moviment antimilitarista.	102
	Reactivació de la xarxa de suport	108
4.	Expansió, identitat i crisi, 1977-1979	115
	Vertebració del moviment antimilitarista: el MOC	116
	La coordinació a Catalunya: l'Assemblea d'Objectors de Catalunya.	119
	Vida antimilitarista més enllà del MOC: la creació del GANVA	123
	Informació i difusió: les revistes antimilitaristes	126
5.	Etapa de crisi dels grups, 1979-1981	131
	El debat sobre l'antimilitarisme dins el MOC	133
	L'antimilitarisme del GANVA-GAMBA	142
	Moviment antimilitarista, dones i feminisme	151
6.	Un nou context: La integració a l'OTAN, 1982-1986.	159
	OTAN i moviment antimilitarista	165
	Un altaveu: la campanya del referèndum	168
7.	La revitalització dels grups.	171
	El consens antimilitarista	172
	Del Grup Antimilitarista de Barcelona al Mili KK	181
	Una vegada més la qüestió de gènere	189
8.	El camí cap a la insubmissió, 1982-1989	197
	Plantar cara: la insubmissió	204

Epíleg.	217
Bibliografia	219
Revistes i butlletins de l'època	242
Arxius consultats.	243

Quan els resultats d'una tesi doctoral que has dirigit es publiquen en format llibre és tradicional que te n'encarreguin fer una petita introducció que serveixi de presentació a l'obra i, sobretot, a l'autor. Aquesta mena d'encàrrec, que podria semblar un compromís que no pots evitar, és en aquest cas un veritable plaer. El Carlos Ordás i la seva feina tenen la meva consideració més alta i el meu afecte —i admiració— personal i així provaré de fer-vos-ho avinent, com també faré notar el grau de confiança que ens tenim i que no cal dissimular.

El Carlos es va formar com a antropòleg, tenia —i té— una vocació inequívoca com a cooperant en matèria de solidaritat internacional, demostrada a Amèrica Llatina —de vegades de maneres, literalment, extraordinàries—, i un dia va aparèixer en una de les meves assignatures del grau d'Història de la UAB com a sevillà desplaçat —en el millor dels sentits— gràcies al programa Séneca. Que anava despistat, d'entrada, sobre la matèria us ho podeu imaginar, però un amic comú li havia recomanat l'assignatura i se sentia segur d'ell mateix. Segur? A la seva manera, amb un optimisme molt d'agrair i una disposició imillorable per aprendre, tot mantenint la distància crítica amb el que sentia. Tot plegat facilitava una relació acadèmica plenament adulta de bon principi, cosa que cal valorar ara que podem comprovar que l'adolescència s'allarga —cosa que tampoc no és negativa, en absolut, si tenim en compte que la vida també ho fa.

La tria del tema de tesi, quan va arribar el moment i després d'una assignatura de màster sobre migracions, havia de comportar trobar un punt de confluència d'interessos. Quan no és així, dirigir és una llauna i ser dirigit un patiment. Però el vam (va) trobar i no només en termes acadèmics: i tant si el va trobar! Tractar el món del pacifisme, l'anti-militarisme i la noviolència no només era acadèmicament pertinent en el camp dels moviments socials, per la desatenció que havia sofert fins aleshores —i la que encara pateix: objectors, desertors, opositors i refractaris a la guerra en general poques vegades compareixen en les explicacions de les guerres, tot i que sabem que sempre hi han estat—, sinó que formava part dels meus interessos sobre moviments socials urbans en general, significava una aposta per estudiar la molt poc tractada dècada dels anys vuitanta, encara avui és la frontera de la majoria dels estudis historiogràfics, de camí cap a abraçar plenament els noranta. Personalment, el límit posat als anys vuitanta, en aquell moment, em va tranquil·litzar: en els anys noranta —i més enllà— jo havia militat en el moviment per la insubmissió i patia per si em convertia prematurament en objecte d'estudi. Sortosament —per a mi— no va ser així... alguns amics insubmisos em van fer arribar la seva decepció per no haver arribat «al seu temps», però no es pot tenir tot, perquè el que es guanya en extensió es perd en profunditat.

Entrant en matèria, pròpiament, un doctorat és una cursa d'obstacles —cada dia més— on el temps s'escurça perquè els programes són força exigents en calendari i la pressió fa que els dies transcorrin més ràpid del que seria desitjable. A més, «el tema» es transforma en obsessió, tant si ho notem com si no, i ho pateixen les nostres relacions personals.

El finançament, si hom pretén dedicar-s'hi a temps complet, cosa a què el calendari et pot acabar obligant a fer, és tot un altre problema, perquè el doctorand acostuma a acostar-se al quart de segle —com a mínim—, el supera i l'entorn et suggereix a cada pas que l'important és *la vie et rien d'autre*, com el títol d'aquella pel·lícula (Bertrand Tavernier, 1989). La constància i la sort —que sempre n'hi ha d'haver— facilitaren les coses. El finançament l'obtingué d'una convocatòria de l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) adreçada precisament a tesis doctorals.

L'entorn l'oferí el Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies (CEDID, llavors encara CEFID, no entrarem en el detall) en forma de companys doctorands amb qui compartir inquietuds, preocupacions, recerques i —ells/es ja m'entendran— també tasques heroiques. Companys doctorands sí, però també joves i no tan joves professors, estabilitzats o no, un tècnic de suport que entre tribulació i tribulació manté una voluntat de ferro i un espai propi —no tant com una cambra pròpia (Virgínia Woolf, 1929), però sí adequat— per a treballar. I després arribà el feixuc anar obrint capsas en múltiples arxius, una estada a l'Institut d'Història Social d'Amsterdam, on es conserva documentació relativa a War Resisters' International de gran interès per a l'evolució del moviment de referència a Catalunya i Espanya, les discussions, els primers esborranys, una comunicació a un congrés, els segons esborranys... i un dia la tesi acabada.

El que no m'havia passat a mi —sentir-me objecte d'estudi— li va acabar passant a un membre del tribunal, el professor Pedro Oliver Olmo, una mica més veterà en la militància antimilitarista, i estic convençut que també d'altres que eren a la sala on va tenir lloc la lectura pública s'hi van sentir més o menys identificats. Literalment estàvem parlant d'història viva. I per la història viva continua sentint passió el Carlos, amb la lloable intenció d'aprofundir en les qüestions plantejades en la seva tesi amb un estudi sobre l'enyorat —atès que ha desaparegut— Casal de la Pau de Barcelona.

Mentrestant es manté al Departament d'Història Moderna i Contemporània com a professor associat des de ja fa alguns cursos, es dedica —com altres, ara i abans— a la cacera, la pesca i la recol·lecció per a tenir uns ingressos mínims i s'arrisca a fer classes en anglès sobre qüestions de gènere en un grau de nova creació. Si no fos una frase popularitzada per Pokemon —molt poc acadèmic— diria que l'aventura continua. Com que cal posar-se més seriós, tant com ho és la feina del Carlos, com esteu a punt de comprovar —si no és que ja ho esteu fent, prescindint de presentacions— he d'afirmar que ens trobem davant d'un treball excel·lent —perquè així ho valoro—, que posa en context un procés de notable importància en la formació i maduració de diverses generacions de joves catalans que avui ja no ho són —de joves, vull dir— i perquè l'introdueix en una seqüència

històrica que ve de lluny. Un procés sociopolític que —i això resulta especialment rellevant— va obrir una via per canviar de soca-rel una etapa en la vida de la majoria dels homes joves que havia esdevingut espai de —lamentable— socialització, d'interiorització de —no menys lamentables— valors patriòtics que s'extreien de l'obediència cega i la legitimació de la violència armada i s'havia convertit en ritu de pas a la plena edat adulta des de feia un segle i mig. Les generacions que han vingut després no saben de quina se n'han deslliurat i potser caldria que ho sabessin. El Carlos és aquí per ajudar-les.

MARTÍ MARÍN CORBERA

Director
del Departament d'Història Moderna
i Contemporània de la UAB

Palma, 8 de setembre de 2022

El moviment antimilitarista a Catalunya —igual que a Espanya i a molts altres països europeus— va sorgir i es va desenvolupar a partir de qüestions com la resistència al servei militar obligatori i l'oposició a la guerra. Aquests, ni de bon tros van ser els seus únics desafiaments ni les seves úniques reivindicacions, però van esdevenir fonamentals per explicar l'aparició d'aquest moviment social durant el segle xx. Totes dues accions no sols en van ser la columna vertebral sinó que han estat també bandera del pacifisme. És per tant necessari, abans de començar, definir conceptes com antimilitarisme i pacifisme, buscar-ne els punts de trobada i divergència, així com indagar què significaven per als activistes que durant els anys setanta i vuitanta els van integrar dins la pròpia identitat política.

Encara que l'antimilitarisme i el pacifisme sovint han estat vinculats no són paraules sinònimes. El pacifisme, en sentit estricte, s'entén com la renúncia total a l'ús de mètodes violents per aconseguir uns determinats fins, tot i que també es refereix als mitjans.¹ D'aquesta manera, una persona antimilitarista pot mostrar-se profundament contrària a l'existència de l'exèrcit com a institució i paral·lelament pensar en substituir l'exèrcit pel poble en armes.² De la mateixa manera que pot

1. FERNÁNDEZ BUEY, FRANCISCO, MIR, JORDI i PRAT, ENRIC (eds.), *Filosofía de la paz*, Barcelona: Icària, 2010.

2. Un exemple en aquest sentit és el de Jean Jaurès, figura fonamental del socialisme francès i de la Segona Internacional. En el seu llibre *L'Armée Nouvelle* de 1910 exposava la seva idea d'un exèrcit en mans del poble.

expressar un rebuig profund i un activisme contra una guerra entre estats, en què els ciutadans convertits en soldats combaten per uns “interessos burgesos”, al mateix temps no té cap problema a acceptar, participar i incentivar la revolta i “guerra entre classes”.³ L’antimilitarisme planteja una dura crítica contra l’exèrcit i la seva ingerència en la vida pública i privada dels habitants d’una nació —on el servei militar obligatori és potser una de les manifestacions més evidents— i, no és pas menys important, contra la intromissió de la institució castrense en el poder civil. D’altra banda, antimilitarisme també significa una resposta als valors militars, com ho són el bel·licisme, el culte a la guerra o a la força —en qualsevol de les seves manifestacions—, la política expansionista d’ambició territorial o la sublimació de tots els valors i símbols militars: l’èmfasi en la disciplina, l’honor, la valentia, l’obediència i altres principis organitzatius i ideològics de l’exèrcit.⁴ Tots aquests elements els podem trobar també dins del pacifisme. Això no obstant, també s’han desenvolupat discursos pacifistes extremadament asèptics en què no es qüestiona la incidència del militarisme i els seus valors i s’advoca per una pau sense cap mena de crítica política de fons.

Fent un esforç de síntesi, podria dir-se que el pacifisme es focalitza en la reacció contra una acció —la guerra—, mentre que l’antimilitarisme fa el mateix envers el subjecte de l’acció —l’exèrcit com a institució. Aquesta diferència entre pacifisme i antimilitarisme no és ni de bon tros absoluta, més aviat focalitza on posa l’accent cadascuna d’aquestes conductes, per la qual cosa tots dos conceptes estan interrelacionats, encara que no responen al mateix significat ni acció.

3. Aquesta visió antimilitarista no pacifista es pot rastrejar, per exemple, des dels primers debats socialistes amb relació al militarisme. La citada obra de Jaurès n’és un exemple. Altres exemples es poden trobar en els debats de la Segona Internacional. Vegeu sobre aquest tema JOLL, James, *La II Internacional. Movimiento obrero 1889-1974*, Barcelona: Icaria, 1976; o COLE, G. D. H., *Historia del pensamiento socialista*. Vol. 3, *La Segunda Internacional*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1957-1965,

4. NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael, *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1990. Aquesta resposta als valors militaristes va ser confrontada des de la ideologia anarquista com mostra Núñez Florencio a “Patria y ejército desde la ideología anarquista”, *Hispania: Revista española de historia*, vol. 51, núm. 178, 1991, p. 603 i següents. D’altra banda, el moviment antimilitarista a Catalunya també va incidir contínuament en aquest aspecte, com recull l’obra de PORRET, Francesc, i GARCIA, Jordi, *A bajo los muros de los cuarteles!*, Barcelona: Hacer, 1981, p. 111-216.

D'altra banda, convé assenyalar com el pacifisme i l'antimilitarisme han estat influïts per diversos corrents de pensament que seran desenvolupats al primer capítol d'aquest llibre.

El context històric també ha fet confluïr antimilitaristes i pacifistes, tal com va succeir, per exemple, durant la segona meitat del segle xx al voltant de la denominada "carrera d'armaments" i la consegüent tensió creixent entre els dos blocs de la Guerra Freda. A més, totes dues tendències han compartit referents intel·lectuals i han reivindicat les accions i les obres teòriques de determinats personatges del segle XIX i XX, com Henry David Thoreau, Lev Tolstoi, Mahatma Gandhi, César Chávez, Martin Luther King, entre d'altres. És necessari també reivindicar noms com els de Jane Addams, Mairead Maguire, Aung San Suu Kyi, Rigoberta Menchú o Amparo Poch... Dones molt menys conegudes que els referents masculins. Moltes d'aquestes persones, mitjançant la noviolència i la desobediència civil, van desenvolupar accions de desafiament a l'estat per acabar amb situacions que consideraven de desigualtat o injustícia social. Els seus exemples han servit d'inspiració arreu del món.

Altres conceptes com el de noviolència i el d'objecció de consciència també han de ser mínimament explicats atesa la seva importància en el desenvolupament del moviment antimilitarista. Respecte de la noviolència, el concepte planteja un problema d'inici que està relacionat amb la varietat de significats que pot implicar. Aquesta dificultat s'agreuja amb altres qüestions concretes com ara la varietat de formes en què trobem escrit el concepte: "no violència", "no-violència" i "noviolència", que poden implicar significats diferents segons l'autor o segons la traducció que se'n faci. Les diferents cronologies també interfereixen en els matisos conceptuals de manera que la relació entre grafies i significats és relativament recent.⁵ Davant d'aquesta diversitat conceptual, en aquesta obra s'ha utilitzat com a referència la classificació que Jesús Castañar Pérez proposa en el seu estudi sobre la història

5. Un dels autors més influents sobre la doctrina de la noviolència ha estat el francès Jean Marie Muller, que ha escrit multitud d'obres sobre aquest tema: *L'Évangile de la non-violence*, París: Fayard, 1972; *Le Défi de la non-violence*, París: Cerf, 1976; *Stratégie de l'action non-violente*, París: Seuil, 1981; *Significado de la noviolencia*, Madrid: Can, 1983; *Entrar en l'època de la noviolència*, Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau, 2015.

de la noviolència, en què l'autor identifica el desenvolupament semàntic del concepte i les seves diferents dimensions en les quals es pot presentar.⁶ En termes generals, es pot definir la “noviolència” com una filosofia holística de vida, que suposa eliminar qualsevol tipus de violència de tots els aspectes de la vida. D'altra banda, també ens trobem amb el concepte d’“acció noviolenta”, que defineix una tàctica d'acció política per aconseguir una finalitat determinada sense ús de la violència, com podria ser una vaga o una campanya de no-cooperació.⁷ Convé diferenciar-la de la noviolència, ja que l'acció noviolenta no implica necessàriament un compromís més profund amb la noviolència per part de les persones que porten a terme l'acció, de manera que pot ser una relació exclusivament utilitarista.

L'últim concepte en què cal incidir abans d'entrar en matèria és el d'objecció de consciència. Encara que la definició en si està vinculada a les diverses maneres de posar-la en pràctica, podríem assumir que, en sentit estricte, comporta la negativa a complir amb una determinada labor, obligatòria o no. Aquesta negativa es justifica sobre la base que una determinada acció entra en contradicció amb el subjecte que l'ha de realitzar, a causa de motivacions religioses, filosòfiques o polítiques. La noviolència va tenir un paper fonamental a l'hora d'inspirar l'acció de molts dels primers objectors al servei militar, tot dotant-la d'un embolcall teòric i d'un catàleg d'actuacions pràctiques per desenvolupar l'acció. Aquest lligam va tenir lloc en el període inicial del moviment d'objecció de consciència. En una fase més avançada ens trobem amb el concepte d'insubmissió, que deixa menys marge al dubte: la insubmissió és l'oposició total a qualsevol forma de servei a l'estat, servei militar obligatori o prestació social substitutòria al servei militar. Durant la insubmissió les justificacions són bàsicament polítiques.

Per acabar aquesta introducció cal fer un breu comentari sobre el període cronològic que abasta l'obra. Encara que en els primers capítols hi ha una part important dedicada als antecedents i als condicio-

6. Al llarg d'aquest estudi usaré el concepte noviolència quan estigui fent al·lusió a aquesta doctrina de manera genèrica i es farà ús de cometes quan reflecteixi l'ús literal per part dels protagonistes.

7. CASTAÑAR PÉREZ, Jesús, *Teoría e Historia de la Revolución Noviolenta*, Barcelona, Virus, 2014, p. 17-31.

nants del desenvolupament del moviment antimilitarista a Catalunya, el llibre se centra en el període comprès entre 1971 i 1989. Dit d'una altra manera, entre la campanya d'objecció de Pepe Beunza i l'inici de la campanya de la insubmissió. Per tant, l'eix vertebrador és la resistència al servei militar obligatori, tot començant amb l'objecció de consciència per part dels que no eren testimonis de Jehovà, amb la voluntat de mostrar com l'objecció va anar vertebrant l'antimilitarisme com un moviment social que es va desenvolupar plenament entre finals de la dictadura franquista i inicis de la reinstauració de la democràcia a tot el conjunt del territori espanyol. Durant aquestes dues dècades, qüestions relatives a l'antimilitarisme, al pacifisme i a la noviolència van ser presents en els grups d'objecció fins que els seus activistes van decidir apostar per la insubmissió. Aquest canvi no va ser un camí senzill, sinó que va esdevenir un procés intern dins del moviment social juvenil, segurament el més important de l'últim quart del segle xx.

Antecedents

De la resistència a la lleva al moviment antimilitarista

L'antimilitarisme, abans de convertir-se en moviment social, representava simplement unes determinades actituds de rebuig cap a diverses formes del militarisme, conseqüència de la incidència que tenia sobre determinats aspectes de la vida civil. El servei d'armes, des de la seva instauració com a deure obligatori, va ser el millor exemple d'aquesta incidència. Els joves que eren cridats a files van buscar diverses maneres per evitar ser reclutats i, amb el temps, aquesta resistència es va veure potenciada per diferents corrents de pensament, atorgant-li una major dimensió subversiva. Els dos àmbits generals més destacats des dels quals es va desenvolupar aquesta resistència van ser la religió i la política, més concretament des del món cristià i des de la ideologia anarquista. També des del socialisme es va expressar un fort antimilitarisme, però mai va acabar de donar suport a la resistència al servei militar i el seu qüestionament, almenys fins a finals del segle xx. Això no obstant, tant socialistes com anarquistes recollien el seu antimilitarisme obert, entès com a rebuig popular a l'enquadrament forçós —les quintes—, expandit i desenvolupat durant el segle xix, tot i que les seves respostes a la qüestió fossin diferents, com veurem més endavant. Durant el xix i el xx, va canviar radicalment la manera de fer la guerra. Aquests canvis van incidir en les conseqüències dels episodis bèl·lics que s'havien transformat en diversos sentits, però sobretot quant a les conseqüències humanes i materials que implicava pels fins llavors considerats “no combatents”.

La resistència des de motivacions polítiques i religioses —més primerencament des del protestantisme— s’havien anat generant al segle XIX i van acabar fent eclosió com a moviment social al segle XX, amb la Primera Guerra Mundial com a primer punt d’inflexió en aquest desenvolupament. El conflicte va significar, d’una banda, que el pensament socialista es “desentengués” en certa manera de la resistència a la guerra. Primer, perquè va perdre la “guerra contra la guerra”, imposant-se el nacionalisme a l’internacionalisme obrer. Més endavant, perquè després dels esdeveniments de la Revolució Russa, la possibilitat d’arribar al poder per la via insurreccional tornava a esdevenir una opció real. Els socialistes van continuar amb un antimilitarisme enfocat contra un exèrcit que consideraven partidari dels burgesos i de l’estat capitalista, pensant en la seva subversió per a situar-lo novament del “costat del poble”, per la qual cosa pensaven que era important l’acció subversiva dins de les casernes. Per tant, el partit socialista no va secundar fins molt més tard la resistència al servei militar obligatori.

Però el motiu pel qual la Primera Guerra Mundial es va convertir en un episodi transcendent per al desenvolupament de l’antimilitarisme com a moviment social és el fet que, per primera vegada, la guerra es va convertir en l’espai de trobada física on els refractaris es van trobar i van posar en comú les lluites compartides. La resistència al servei militar obligatori ha estat fonamental per a la vertebració de l’antimilitarisme, com també del pacifisme, ja fos com a ideologia en el segle XIX, com en la seva materialització en forma de moviment social durant el XX. D’aquesta manera, la guerra ha estat per al moviment antimilitarista el mateix que la fàbrica per al moviment obrer: el lloc necessari de trobada des del qual adquirir “consciència” de grup. De la mateixa manera que les vagues són la punta de l’iceberg del moviment obrer i ens serveixen per rastrejar-ne la història, l’objecció de consciència, la fugida o la deserció són útils per a conèixer la història de l’antimilitarisme i les seves formes d’acció. La resistència al reclutament és en si mateixa una pràctica antimilitarista, ja que el servei armat és la màxima expressió del militarisme perquè n’implica l’absoluta ingerència a la vida civil: l’obligació a l’enquadrament de cada home i la subordinació a l’estament militar.

En el desenvolupament de l’antimilitarisme com a moviment social hi podem trobar diversos moments d’inflexió. El primer va ser la Pri-

mera Guerra Mundial, que va marcar el definitiu inici del moviment a nivell internacional, la qual cosa va tenir ressonància en molts contextos nacionals propis. Més endavant, durant el període d'entreguerres va haver-hi diverses experiències en aquest sentit, les quals es van trobar amb un important desafiament: l'ascens del feixisme i la seva materialització en diversos governs estatals va representar un debat difícil per a molts antimilitaristes. En el dilema entre trencar definitivament les armes, tal com l'experiència de la Primera Guerra Mundial havia posat sobre la taula, o bé esperar primer a derrotar l'amenaça feixista. Va ser la segona opció la que més adhesions va arrossegar. Després de la derrota del feixisme en 1945, els resistents van continuar reivindicant els seus plantejaments amb major o menor ressò social i polític, especialment durant els diversos episodis de conflictes colonials, on van acabar de projectar l'activisme antimilitarista. Guerres colonials com la d'Algèria, diversos episodis de la Guerra Freda o la coneguda guerra de Vietnam, van crear el context definitiu per a l'expansió d'una resistència de llarga projecció que cada vegada se sentia més legitimada, alhora que profunda en la crítica al militarisme. A més, durant la segona meitat del segle xx, els "resistents" es van trobar amb un nou suport provinent de l'Església catòlica. El gir provocat pel concili II del Vaticà va significar la conciliació definitiva entre ser creient —catòlic— i objector de consciència, cosa que abans només tenia recorregut des d'una part del món protestant.

A l'Estat espanyol va haver-hi un desfasament significatiu respecte a molts dels països del seu entorn per diverses causes. Una podria ser la no-participació en les guerres mundials o que els conflictes colonials de la segona meitat del segle xx no van tenir la mateixa dimensió que en altres països. Per tant, la guerra no es va desenvolupar com un lloc de trobada i desencadenant. Només els conflictes colonials previs a la dictadura de Primo de Rivera podien haver-ho estat, i en part ho van ser. Més endavant, la Guerra Civil va ser un episodi de lluita contra el feixisme, precisament la ideologia que va trencar la unitat del moviment antiguerres. Per al cas espanyol, també es pot afirmar que des de finals de la dècada dels trenta les condicions per a desenvolupar un antimilitarisme des de l'àmbit religiós o polític en un context de dictadura no van ser favorables. Aquest context és, sens dubte, el darrer i a la vegada el motiu principal per entendre aquest desfasament amb

la resta de països europeus. La victòria aliada de 1945 es va quedar curta.

Les quintes

Va ser durant el segle XVIII quan es va crear el sistema de quintes segons el qual tots els mossos “vàlids” per al servei armat d’un determinat municipi participaven en un sorteig que determinava la “sort” d’incorporar-se o no a l’exèrcit del regne on vivien. En 1733, Frederic Guillem I va instaurar a Prússia un sistema de reclutament regular que poc després va ser copiat per la corona espanyola. Efectivament, Carles III va decidir ampliar l’exèrcit mitjançant el reclutament a les diverses regions de la corona, mitjançant la Real Ordenanza de Reemplazo Anual del Ejército de 1770 substituïa el “enmarañado sistema de reclutamiento del Antiguo Régimen en base a mercenarios, huestes señoriales y concejiles, y levas voluntarias o forzosas de vagabundos, presos y maleantes [que] sin desaparecer, comenzó a perder importancia”.¹ El sistema es va consolidar durant el segle XIX amb la Real Ordenanza para el Reemplazo del Ejército de 1800 proclamada per Carles IV.

El sistema va ser reforçat ideològicament amb els plantejaments liberals de la Revolució Francesa, que van atorgar un nou sentit a la qüestió de les quintes. Ara es tractava de presentar l’Exèrcit com el defensor i garant de l’ordre constitucional, de les noves realitats estatals. La Constitució de 1812, inspirada en els principis de l’Estat liberal, pretenia assolir els principis jurídics de legalitat, igualtat i el reconeixement constitucional dels drets individuals dels ciutadans. Pel que fa al model militar, semblava que acabava amb el privilegi de la classe nobiliària en els comandaments i que aconseguia una universalització de la crida a files. Això no obstant, la diferència estamental va cedir el seu lloc a la diferència de classe. En efecte, a la nova societat liberal deslliurar-se de les quintes va dependre de la capacitat econòmica de les famílies. Es va reconèixer l’“exempció per donatiu” que va començar a ser habitual des de 1823, i que fou reconeguda

1. YANES MESA, Julio Antonio, “Cuatro lecturas en los expedientes de quintas del municipio canario de Güimar, 1886-1935”, *Anuario del Archivo Histórico Insular de Fuerteventura*, núm. 6, 1993, p. 97-122.

legalment amb l'Ordenança per al Reemplaçament de l'Exèrcit, del 2 de novembre de 1837, entre altres formes "oficials" d'evadir la lleva. La desigualtat amb relació a les quintes va ser un altre factor de desengany popular davant la "promesa liberal" amb la qual havia començat l'era contemporània. Tot i els canvis de lleis, pocs canvis significatius hi van haver al voltant de les quintes durant el segle XIX. L'única —i molt efímera— excepció es va produir durant el Sexenni Democràtic quan, per a intentar donar resposta a la demanda social d'abolició de quintes, es va provar d'establir l'exèrcit de voluntaris en 1870. Això no obstant, aquesta voluntat va resultar poc sostenible, les guerres carlines, la Guerra dels Deu Anys a Cuba i la revolta cantonal, van implicar la crida a files d'un contingent elevat d'homes entre 1870 i 1872. La Restauració de 1875 va significar el retorn al sistema de quintes, sense grans modificacions pel que havia estat el segle XIX, només afavorit per l'absència de guerres de relleu fins a 1895. Tant la redempció com la substitució van continuar sent considerades popularment injustes i motiu de protestes. Tot i així, en la legislació de 1912 es va reconèixer una nova possibilitat de reduir el temps de permanència a files mitjançant el pagament d'entre 1.000 i 2.000 pessetes que permetia reduir el temps de servei entre una tercera i una sisena part. S'anomenava "soldat de quota". En 1924 es va reduir per decret llei el temps de servei a dos anys, i el preu del "soldat de quota" es va transformar en variable en funció de les rendes dels progenitors, així com el salari del mossos, a més d'establir-se certs privilegis específics per a fills de funcionaris. No va haver-hi més canvis de consideració fins a la guerra de 1936-1939, quan la situació del reclutament en tots dos bàndols va conduir a limitar les exempcions a gairebé res.

Després de la guerra de 1936-1939, el franquisme va establir nous privilegis per a les classes acomodades, va permetre als estudiants universitaris fer un servei d'un any dividit en tres períodes denominats milícies universitàries, que solia complir-se durant les vacances d'estiu. Mentre que la resta de mossos havien d'assumir, encara, dos anys de servei d'acord amb la legislació de 1924. Durant el franquisme van ser cridats a files tots els espanyols majors de vint anys —1943— o aquells que en complissin dinou durant l'any en curs —1968—, les

excepcions van ser molt escasses.² D'altra banda, si el procés des de la seva instauració havia estat portat sempre pels ajuntaments de cada població, això va canviar amb els reglaments de 1943 i 1968, a partir dels quals el paper dels ajuntaments va ser només administratiu, sotmès a l'autoritat militar.

Rebuig a les quintes

Com es pot intuir, les quintes van ser enormement impopulars des de la seva instauració. D'una banda, per la pròpia injustícia del procés de reclutament, que afavoria les persones millor situades econòmicament, política i social. D'altra banda, la principal causa de rebuig a l'allistament eren els perills propis de la vida castrense, tant de mort com de mal físic irreparable i les no menys menyspreables condicions de vida de les casernes, on les mancances higièniques s'unien a les deficiències alimentàries. Tot això suposava la proliferació de malalties infeccioses que van fer estralls durant les dues centúries. El risc de desventura augmentava en cas de ser enviat a les colònies, no només per l'activitat bèl·lica, sinó per les condicions del trajecte d'anada i de tornada o el risc de contreure malalties tropicals, quan el destí eren les Filipines o les Antilles. A més, la pèrdua temporal o per sempre d'un o més homes podia representar la ruïna econòmica del nucli familiar, i no parlem del drama emocional que suposava qualsevol de les dues perspectives. El mosso que pagava el tribut de "sang", en el millor dels casos, tornava a casa sense cap seqüela física, però havia gastat una part important de la vida productiva i reproductiva fora del seu entorn familiar exercint una activitat i tipus de vida totalment diferents als que havia tingut abans d'incorporar-se a files, i a més era inútil per a la vida civil posterior.

El rebuig popular a la quinta es generava des del mateix procés de reclutament que despertava desconfiança relativa a la igualtat social real en la "sort" del repartiment. Suborns, falsificacions, ús fraudulent de les exempcions i diverses formes de frau real o supòsit van motivar motins i revoltes populars. El frau es cometia en el moment de la ins-

2. VELASCO MARTÍNEZ, Luis, "¿Uniformando la nación?: El servicio militar obligatorio durante el franquismo", *Historia y Política* núm. 38 (2017), p. 57-89.

cripció del mosso, quan l'escrivà o l'encarregat de la talla eren subornats o pressionats perquè el qualifiquessin com a no apte.

Per la seva banda, les classes populars també van intentar esquivar l'"impost de sang" mitjançant argücies legals i il·legals. Dins de les legals, hi havia el matrimoni abans del sorteig o el del fill únic amb familiar sexagenari al seu càrrec, cosa que ja es feia a l'Antic Règim amb les lleves forçades. Quan aquestes condicions no es donaven es recorria a formes de fugida: l'absència del mosso del domicili, canvis d'habitatge no comunicats o l'emigració. De fet, l'emigració va ser una de les alternatives per a les classes menys afavorides en el seu afany de deslliurar-se del reclutament, fins al punt que es pot afirmar que la relació entre pròfugs i emigració constituïa un fenomen paral·lel a l'establiment de l'obligatorietat del servei.³ De fet, les maneres d'evitar la incorporació a files van tenir moments de veritable creixement en funció de la conjuntura política del moment. Per exemple, a la fi del segle XIX amb les guerres colonials o en el període entre 1912 fins a gairebé 1923 va baixar considerablement el nombre de mossos disponibles, la majoria dels quals desapareixien del lloc.

Altres maneres d'evitar el servei armat eren no inscriure al registre civil els fills nascuts o fer-ho amb noms femenins, l'automutilació i fins i tot l'aparició de "traficants" de malalties que facilitaven la possibilitat d'exempció del soldat durant el procés reclutador. Moltes vegades, les tensions originades pel sorteig de quintes acabaven comportant veritables enfrontaments amb les autoritats locals. No era poc freqüent que, davant el perill de revolta i d'enfrontaments, els ajuntaments optessin per suspendre temporalment la celebració del sorteig; o, fins i tot, es desplegaven tropes *in situ* amb la finalitat d'acoquinar la població. D'altres vegades, el tumult tenia com a fi el rescat dels homes sortejats que s'amotinaven i eren secundats pels familiars. Aquests motins i aldarulls es van produir durant tot el segle XIX, però van quedar espe-

3. JIMÉNEZ GUERRERO, José, "La emigración clandestina durante el proceso de reclutamiento militar: el caso de Málaga en el segundo tercio del siglo XIX", *Anales de Historia Contemporánea*, núm. 21 (2005), p. 378. També han treballat aquesta qüestió: GONZÁLEZ ASENJO, Alfonso J., "La resistencia al servicio militar en Galicia, 1873-1874", *Estudios de Historia Social*, núm. 35 (Madrid, 1985), p. 197-318; i CASTELLANO GIL, José Luis, *Quintas, prófugos y emigración. La Laguna 1886-1935*, Tenerife: Ayuntamiento de La Laguna, 1990.

cialment patents durant el Sexenni Revolucionari —a Jerez 1869, Barcelona 1870, Màlaga 1870 o Madrid, Cartagena, Arcos de la Frontera i Alcoi 1872— quan va semblar possible una relectura de l'estat liberal en un sentit popular.⁴

La impopularitat de les quintes va tenir ressò en l'àmbit polític. Per exemple, es van convertir en part essencial de la Revolució de 1868 i durant el Sexenni Democràtic següent. A la Revolució de 1868, el poble es va unir sota el crit de “fora les quintes!” El govern de la revolució de setembre en un primer moment no va decretar cap quinta, de fet, va procedir-ne a l'abolició com a obligatòria per a ser substituïda per una quinta voluntària. Això no obstant, hi va tornar a recórrer per la situació a Cuba.

A finals de segle, l'oposició a la quinta era més estesa a la cultura popular de tot el territori espanyol, cosa que feia créixer cada vegada més un sentiment antimilitarista que es va desenvolupar sobretot durant les guerres colonials. Això es pot veure especialment després del desastre de 1898, en què l'antimilitarisme va estar patent en la crítica social de les diverses tendències polítiques. Però l'episodi de major transcendència envers les quintes va ser durant la Setmana Tràgica de Barcelona. En aquest esclat es van manifestar moltes tensions polítiques i socials, també envers la guerra i la participació forçada de les classes populars. Aquests aldarulls van produir-se al cap de poc temps dels episodis de Cuba, Puerto Rico i Filipines que s'havien resolt amb derrotes i nombroses baixes. Ben aviat, Espanya es va veure abocada a un nou episodi bèl·lic colonial, empesa per alguns oficials de l'exèrcit, el “batallador” Alfons XIII i sobretot pels molts banquers que tenien interessos comercials al Rift —de fet aquesta guerra va arribar a ser anomenada “la guerra dels banquers”. La resposta dels obrers no es va fer esperar davant aquestes manifestacions de “nou imperialisme”.⁵ El resultat va ser un motí de resistència que es va estendre per tota la ciutat, va durar una setmana i va acabar amb una forta repressió per part del Govern.

4. BORREGUERO BELTRÁN, Cristina, “Los motines de quintas”, *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 10 (1989-1990), p. 147-162.

5. CONNELLY ULLMAN, Joan, *La Semana Trágica: estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España: 1899-1912*, Barcelona: Ariel, 1972, p. 259-301.

© 2023, Carlos Ángel Ordás García
© 2023, del pròleg: Martí Marín Corbera
© 2023, d'aquesta edició:
Institut Català Internacional per la Pau (ICIP)
Tapineria, 10, 1a - 08002 Barcelona
93 554 42 70 - www.icip.cat - icip@gencat.cat

Pagès Editors, S.L.
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - 973 236 611
www.pageseditors.cat - editorial@pageseditors.cat

Primera edició: gener de 2023
ISBN Institut Català Internacional per la Pau: 978-84-19326-31-7
ISBN Pagès editors: 978-84-1303-426-3
DL: L 10-2023
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreuevos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.